

Lengyel Andrea
Kozma Lajos,
a modern magyar iparművészet
reneszánsz embere

Kozma Lajos építész, iparművész, tipográfus (1884–1948) – eredeti nevén Fusch Lajos – azon nagy magyar újtók közé tartozott, akik az Osztrák–Magyar Monarchia liberális légkörében felnöve lehetségesnek tartották nemcsak a polgári és nemzeti, zsidó és magyar azonosság összeegyeztethetőségét, hanem a művészet és az ipari vállalkozás összekapcsolását is. A Budapesti Műhely megalapítása kimagasló eseménye úgy Kozma életének, mint a magyar iparművészet fejlődésének. Egyrészt, mert a művész ekkor lépett önálló útra és fogott bele saját tervei, ötletei megvalósításába, másrészt, mert a legelső magyar lakberendezési vállalat életre hívása mellett egyúttal márkát is teremtett. Legfőképpen azonban azért, mert a műhelyhez kötődően új stílust álmódott meg, melyet a magyar enteriőrművészet Kozma-barokk néven jegyez. A Műcsarnok idején *Kozma-Klasszik*. A *Budapesti Műhely és Kozma Lajos* című tárlata a művész szakmai életútján, valamint az általa készített lakberendezési tárgyakon keresztül mutatta be a Budapesti Műhely mint korának egyedülálló vállalkozása történetét, a megalapításától a felszámolásáig.

A tárlat a Műcsarnok egyterű kiállítótermében kapott helyet, amelyben funkcionálisan egy polgári előszoba, étkező, nappali szoba és egy hálószoba került kialakításra. (Ötletesen oldották meg a stilizált helyiségek elkülönítését, plafonról lelógatott

Kozma Lajos

Forrás: Magyar Építészeti Múzeum, 2018

vékony spárgafüggönnyel választották el őket egymástól, így biztosítva a tárlat teljes áttekinthetőségét.) Az előszoba-szekcióban kapott helyet a művész Ipari Rajziskolának tervezett, faragott mintájú könyvespolca, különböző formájú székek és kanapék, faragott ajtók, valamint a II. Rákóczi Ferenc saját kezűleg faragott karosszéke mintájára alkotott mesélőszék. A lenyűgöző nagypolgári stílust idéző, gazdagon faragott ebédlőbútor, a fehér színű, aranyozott faragásokkal díszített hálószobaberendezés, valamint az otthonosságot, melegséget sugárzó nappali enteriőr bemutatása mellett helyet kaptak a korszak jelentős iparművészeinek szobrai, porcelánjai is, illetőleg az a faragott karosszék, amely csodával határos módon épen megmaradt az 1964-ben tűzvészben elpusztult Rózsavölgyi Zeneműbolt berendezéséből. A falakat a művész bútorrajzai, grafikái, plakátjai, valamint Pécsi József fotós korabeli fényképei díszítették. A kiállítás Horányi Éva muzeológus, kurátor, Kozma munkásságának szakértője útmutatása alapján készült.

táros módon épen megmaradt az 1964-ben tűzvészben elpusztult Rózsavölgyi Zeneműbolt berendezéséből. A falakat a művész bútorrajzai, grafikái, plakátjai, valamint Pécsi József fotós korabeli fényképei díszítették. A kiállítás Horányi Éva muzeológus, kurátor, Kozma munkásságának szakértője útmutatása alapján készült.

A BUDAPESTI MŰHELY

Kozma Lajos 1906-ban szerzett építészmérnöki diplomát a József Nádor Műegyetemen, de nem kapott önálló építészeti megbízást egészen 1914-ig,

**A Budapesti Műhely rekonstruált portálja
Budapest, V. Szabadság tér 15.**

így szakmai életútjának korai szakaszában elsősorban grafikus, valamint enteriőrművész munkássága teljesedett ki. 1909-ben egyéves párizsi tanulmányútja során Henri Matisse tanítványaként tanult festészetet, itt ismerkedett meg Ady Endrével is, akinek több verses kötetét illusztrálta. 1910-ben újra Budapesten folytatta sokoldalú munkásságát: asztalokat, paravánt, ülőbútort, kávé és tea készleteket tervezett a New York kávéház részére, díszleteket készített Bárdos Artúr és Révész Béla által alapított Új Színpad részére. 1911-ben élete újabb fordulatot vett: építészként csatlakozott Lajta Béla építészeti irodájához. Lajtának alapvetően a grafikus vénája „jött kapóra” a homlokzattervek és belső terek, enteriőrök megrajzolásához. (Kozma saját lakása ekkor éppen a Lajta által tervezett, a VIII., Népszínház utca 19. szám alatti Harsányi-bérházban volt található.) Részt vett Lajta három

kiemelkedő alkotása, az Erzsébetvárosi Bank, a Vas utcai iskola és a Szervita téri üzlet-bérház (ún. Rózsavölgyi-ház) épületek homlokzati díszítésében. (Az építészttörténészek előtt ma sem egyértelmű, hogy mely díszítőelemeket tervezte maga Kozma és melyeket Lajta. Az általuk használt formavilág olyanmilyira hasonló, hogy a stílusjegyeik egyértelműen nem különíthetők el.) A Rózsavölgyi-házhoz kapcsolódik Kozma első önálló feladata: a Rózsavölgyi Zeneműbolt enteriőrjének megtervezése, amit a kritika is a magyar iparművészet kiemelkedő alkotásaként értékelt és tette őt országosan ismert művésszé. Ez a siker inspirálta arra, hogy önállósuljon, és saját vállalkozásba kezdjen. Az építészeti irodát hátra hagyva 1913 nyarán alapította meg a Budapesti Műhely Lakberendező Vállalatot.

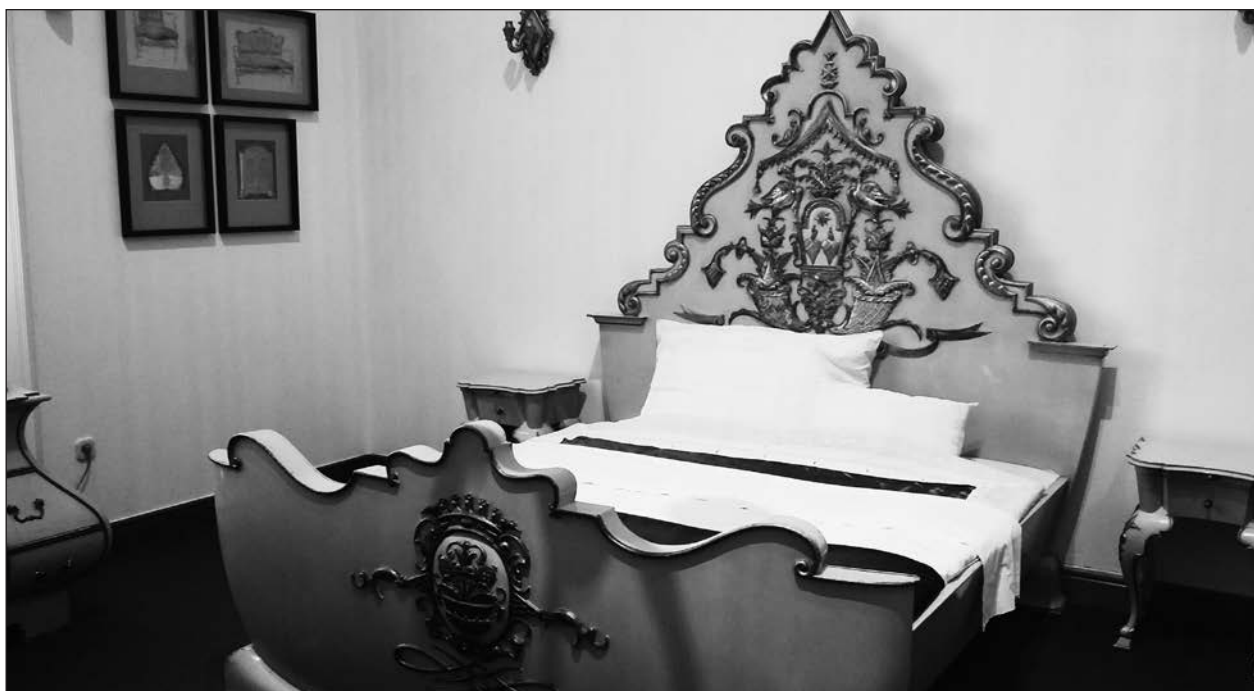

**A Budapesti Műhely rekonstruált portálja, faragás
Budapest, V. Szabadság tér 15.**

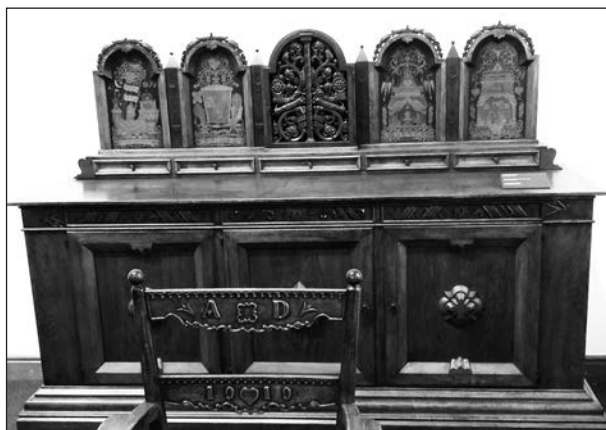
Hálószoba-enteriőr, szekrény
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

A vállalkozás életre hívásához és felépítéséhez a német Werkbund, valamint az 1903-ban megalapított osztrák Wiener Werkstätte műhely mintája adta az ötletet, ahol az ottani alkotóközösség művészei magas színvonalú kézműipari tárgyakat állítottak elő. A Budapesti Műhely nyolc-tíz asztalos, faszobrász, kárpitos szakemberből állt. Elsősorban bútorok kivitelezésére szakosodott, de készítettek lámpákat, tükröket, lakástextíliákat is, melyeket maga Kozma tervezett. A bútorok bemutatására, értékesítésére egy kétszintes bemutatótermet alakított ki Budapest belvárosában, a Szabadság tér 15. szám alatti Deutsch-bérpalotában, melynek alsó szintjén a tehetősebbek, felső szintjén pedig a szerényebb igényű vásárlók részére mutatta be kínálatát – funkcionálisan, azaz szobaenterióként berendezve. A műhely szövetkezeti formában működött, azaz a szakemberek saját műhelyükben, saját szerszámmal alkották meg az előre megrendelt bútorokat és szállították fel eladásra a bemutatóterembe. A Budapesti Műhely mint márka bevezetésére Kozma komoly gondot fordított, megtervezte a Műhely arculatát és hirdetési kampányt indított be. Megrajzolta a cég szignetjét, mellé a fejléces levélpapírt (több típust is használt), bélyegzőt, plakátot, reklámképeslapot tervezett. A Szabadság téri bemutatóterem enteriőrjét a kor legnevesebb fényképészével, Pécsi Józseffel fotóztatta végig. (Pécsi József

Hálószoba-enteriőr, franciaágy
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

volt a mestere Friedman Endrének és öccsének, Kornélnak, akiket ma Robert Capa és Cornell Capa néven jegyez a fotótörténet.) A felvételekből katalógust készített, amelyhez Vitéz Miklós ismert újságíró, színházi szerző írta a szöveget. Az enteriőrrel készült fényképeket a műhely bemutatásával nemcsak a hazai, hanem a német szaksajtóban is megjelentette, ennek köszönhetően élénk külföldi érdeklődés kísérte alkotótevékenységét. Pár hónappal a Budapesti Műhely létrehozása után Kozma megalapította a Budapesti Textilművészeti Műhelyt és egyedi arculattal látta el. A Textilművészeti Műhely előállításban készültek a saját tervezésű modern lakástextíliák és bútorszövetek, melyek tervezésében két alkotótársa, Románné Goldzieher Klára és Lakatos Artúr képző- és iparművészek voltak partnerei. Ez időben Kozma és Lakatos Artúr az Iparrajziskolában tanítottak, így a kisebb munkákat ott szőtték le, a nagyobb megbízások kivitelezésére a kispesti Hungária Jacquard Szövőgyárral kötöttek szerződést. Kozmával együtt dolgozni rang volt. Említésként álljon itt egy-két név a műhely munkatársai közül: Arnót Dezső, Bíró Mihály, Falus Elek, Heisler József, Kozma Károly, Lakatos Artúr és Maróti Géza. Kozma szignetjével látta el minden egyes bútorát, azaz védjegyezte, ez alapján azonosíthatók egyébként mind a ma napig.

Ebédlőberendezés, tálalószekrény
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Az akkori európai színvonalú pályakezdés ívét megtörte az első világháború, azt követően pedig a 1920–1930-as évek gazdasági recessziója, a műhely mestereit behívták katonai szolgálatra, és ez alól Kozma sem lehetett kivétel. Tüzérként szolgált végig az első világháborút. A háborús években is dolgozott: ekkor születtek a „Minitűrők” sorozat lapjai, valamint a lányainak rajzolt mesekönyvei. 1918-ban tért vissza a frontszolgálattól. A háború okozta alapanyaghiány és beszerzési nehézségek is

Ebédlőberendezés, tálalószekrény, faragás
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

**Karosszék a Rózsavölgyi Zeneműbolt berendezéséből
Kozma Lajos–Arnót Dezső, 1912**

hozzájárultak ahhoz, hogy divatba jöttek az olcsóbb, színesre festett bútorok. Kozma ekkor dekoratív papírmasé kisbútorokat, ún. papírvitrinákat tervezett apróbb csecsebecsék számára.

Az elapadó megrendelések, a folyamatos pénzhiány visszavetették a vállalat működését, így Kozma javaslatot tett a szövetkezet felbontására, és 1919-ben ő maga ki is lépett belőle. Munkatársai Arnót Dezső vezetésével megpróbálták a vállalkozást fenntartani, de az 1923-ban végleg megszűnt. A Budapesti Műhely története nem csupán kultúr-történeti-iparművészeti szempontból fontos, hanem maga a márka kialakítása, piaci bevezetése akár tananyagként szolgálhatna a mai gazdasági főiskolák marketing szakán. A Budapesti Műhely díszes, faragott portáljának rekonstrukciójára 1995-ben, a Deutsch-bérpalota teljes körű felújítása során Dévényi Tamás építész irányításával került sor.

KOZMA LAJOS ÉLETÚTJA AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Miután a Budapesti Műhely gyakorlatilag megszűnt, Kozma pályája az építészet felé fordult, de együttműködése a Kner család gyomai nyomdájával folyamatos maradt, akiktől 1918 óta kapott megrendeléseket könyvillusztrációk készítésére. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a Művészeti

**Ebédlőberendezés
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914**

és Múzeumi Direktórium tagja lett, a Műegyetemen éppen induló Lakásművészeti Tanszéken egyetemi tanárrá nevezték ki. A Tanácsköztársaság bukása után elveszítette egyetemi állását, a Magyar Mérnök és Építész Egylet kizárta tagjai sorából. Alkalmazkodva a kor igényeihez és a saját lehetőségeihez a Horthy Miklós kormányzóról elnevezett korszakban neobarokk villák tervezésébe kezdett. 1925-ben belső berendezésiért, bútoraiért Iparművészeti Nagy Aranyéremmel tüntették ki. Az 1926-os amnesztia után felvételre jelentkezett a Kamarába, ahová csak két évvel később, 1928-ban vették vissza.

Pályájának csúcsát az 1930-as évek jelentették, amikor építészként is bemutatkozott. 1930-ban felépült a Divatcsarnok (VII., Rákóczi út 72–76.), 1934-ben az Átrium-ház (II., Margit krt. 55.), 1935-ben az Üvegház (V., Vadász utca 29.) és 1938-ban a Régiposta-ház. Az általa tervezett épületek közül több mint negyven valósult meg, melyeket nem kímélt meg az idő, volt, amelyik elpusztult és a többségét teljesen átalakították. Az ismertetésük egy külön tanulmány témája lehetne. Létezik azonban egy épület a határainkon túl, amely talán a legjelentősebb alkotása. Az épület Kassán, a Rákóczi utcában található. 1926–1927-ben Kozma tervei alapján felépült a kassai zsinagóga, az épület ma a város művészeti életének színtere.

Mesélőszék
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Szobaenteriór
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Kanapé
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Vitrin
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

A KASSAI ZSINAGÓGA

„Kozma Lajos kassai templomépítése éppúgy kimagasló eredménye a magyar építőművészetnek, mint a zsidó templomépítészet fejlődésének. A magyar építőművészetnek nemcsak azért, mert Kozma Lajos a modern magyar építészet egyik legnagyobb értéke, azért nem az első helyen, mert sajátos hazai viszonyainknál fogva az utódállamok magyarsága adott neki első ízben módot arra, hogy valóban átfogó tehetségéhez méltó problémát oldjon meg, hanem legfőképpen azért, mert a kassai templom megoldása és kivitele a legékesebb bizonyítéka annak, hogy ez a nagy művész mindezekelőtt – *építész*.” – Ezzel a gondolattal vezet fel Naményi Ernő művészettörténész a kassai zsinagógát bemutató írását a *Múlt és Jövő* 1929. évi külön lapszámában.

Az első zsidók 1840 után telepedtek le Kassán, a város lakosságának nagyjából tizenhat százalékát alkották. 1944-ben deportálták őket és ezzel lényegében pontot tettek ottani jelenlétükre. A kassai zsidó hit-

Vitrines szekrény
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Asztali óra
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Papírvitrinák
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Fotók: Lengyel Andrea, 2018

község 1926-ban pályázatot írt ki a kassai neológ zsinagóga és zsidó gimnázium megtervezésére, melyen Kozma Lajos pályaterve első díjat kapott. Az új épületegyüttes a Bárkány testvérek kivitelezésében 1927-re épült fel. Tőle balra állt a mór stílusú neológ zsinagóga, melyet Répászky Mihály épített 1866-ban. Ez volt a város legrégebbi zsinagógája. A világháború után raktárként használták, 1958-ban bontották le.

Kozma ekkor első ízben tervezett zsinagógát, melyhez nyilvánvalóan behatóan ismernie kellett a zsidó valláshoz kapcsolódó szertartás folyamatát. A tervezés fő szempontjaként a modern, haladó istentisztelet szükségleteit vette figyelembe, ezért alkotott széltében elhelyezett ovális alaprajzú centrális templomot, amelynek a keleti és nyugati oldalán húzódó téglalap alakú nyúlványokat teremtett, melyeknek egyike az előcsarnokot alkotja, másikban pedig a bima, az esketési szoba, és atéli templom nyert elhelyezést. Az ovális alaprajzú zsinagógát hosszában 25 méter, széltében pedig 21 méter átmérőjű, 35 méter magas kupola zárja le. A kupola magas kiképzése nem a művész elgondolása volt, aki eredetileg a keleti építészetre emlékeztető lapos

kupolát tervezett, hanem az építető hitközség kívánsága, miszerint a Szent Erzsébet-székesegyházon kívül ez a zsinagóga legyen Kassa legmagasabb épülete. A templomban hatszáz férőhelyet alakított ki a férfiak számára az alapszinten és ötszáz helyet a nők számára a galérián. Az üléseket nem hosszában, hanem keresztben helyezte el, ami által hosszú sorokat nyert. A templom egységes térhatását szolgálták a teljesen dísztelen architektonikus falak, amelyeket a pillérek tizenegy méteres és hat kisebb hatméteres dongára osztanak. A hat donga alatt kapott helyet a hat, ragyogó színekben tündöklő üvegablak, amelyeknek mérete egyenként 15 négyzetméter, és piros-sárga színekben ragyognak. Az épület eredeti ablakai ma a prágai Zsidó Múzeumban tekinthetők meg. Az ablakokon kívül a templom csarnokának díszítését egyedül a kupola sötét ultramarin színű alapon ragyogó fehér arany díszítése adja, amely az égbolt tradicionális szimbóluma, melynek tizenkét ága egy csillagot alkot. Ez a hatalmas csillag a kupola kétharmad részét tölti be, a megmaradt egyharmad részét egy monumentális szalagban elhelyezett héber felirat borítja. A szentélyben nyert elhelyezést a frigyszekrény, a szószék,

A kassai zsinagóga mai homlokzata

A kassai zsinagóga mai hátsó része

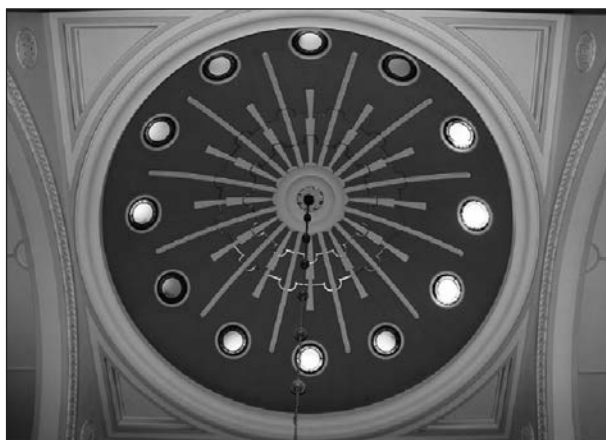
az előimádkozó-asztal, a papi és előjárószékek és az orgona. Az oltár alapanyaga kék márvány. A kék, mint a távolság színe, a végtelen messzeség, a misztikus beláthatatlanság kifejezésére szolgál. A szentélyt a templom csarnokától ragyogó hatású sárga márványkorlát választja el. Az ovális templomcsarnok nyugati nyúlványában kapott helyet az előcsarnok, amely teljesen zárt, különálló egységet alkot. Innen indul ki a női karzat feljárata, e köré csoportosulnak a ruhatár és a mellékhelyiségek. Amikor a pályázatot kiírták, a tervező építésznek harmonikus egységet kellett képeznie a meglévő régi templom, az új templom és az iskola között. Kozma ezt a feladatot a tér megfelelő kiképzésével oldotta meg, amikor a hitközség telkét határoló tér mellé egy újabb terecskét alkotott, amelyen az épületet helyezte el. „Az iskola úgy csatlakozik a templomhoz, mint a középkor templomaihoz a klostrom, kifejezésre juttatva azt a régi zsidó tradíciót, amely

a hit és a tudás szétválaszthatatlan egységén alapszik.” A templom portáljának monumentális kiképzése barokk tradíciókat mutat, és ez az a stílus, amely Kozma munkái formanyelvére jellemző. Teljesen újszerű a templomhoz csatlakozó iskola megtervezése. Reprezentációs célokat szolgál a hangversenycélokra is használható, művészsobáival ellátott díszterem. Az épületben a hitközség irodahelyiségein kívül nyolcosztályos iskola foglal helyet, melynek tantermei tágasak, világosak. Az épület déli frontja csupa üveg, a széles folyosókon beépített ruhatár található, továbbá minden emeleten a szegény sorsú gyerekek részére egy-egy fürdőszoba is kialakításra került. Ilyennek láthatták Kassa lakói az épületegyüttest a második világháború előtt.

A zsinagóga épülete ma Művészetek Házáként szolgál, jelenleg a Kassai Állami Filharmonia otthona. Miután a kassai zsidóság döntő többsége a holokauszt idején megsemmisült, a túlélők zöme pedig

„Tudd ki előtt állsz”
héber felirat a kassai zsinagógában

A kassai zsinagóga kupolájának
ultramarin színű belseje

Forrás: <https://felvidek.ma/2016/07/barangolasok-a-kassai-zsidóság-nyomában/#&ui-state=dialog>

kivándorolt, az üresen maradt zsinagógát állami tulajdonba vették és a nyugati részén jelentősen átalakítva, bővítve, városi koncerttermet alakítottak ki benne. Néhány éve a műemléki védelem alatt álló épületet igényesen felújították. A kupola tetején, melyet eredetileg Dávid-csillag díszített, ma a zeneművészetet megtestesítő fémből készült hárfa látható. A csillagot leszerelték és a Rastislavova utcai köztemető zsidó részében, a neológok által használt parcellában újra felállították, mint holokauszt-emlékművet. Az iskola épületében a pozsonyi Közgazdasági Egyetem Üzemgazdasági Kara működik.

A kassai zsinagóga terveinek sikerére alapozva a művész 1928-ban indult a budapesti Széll Kálmán térre kiírt új budai ortodox zsinagóga építési pályázatán. Bár első helyezést ért el, a pályázat nem valósult meg, azzal az indoklással, hogy a tervezett helyszín túl közel található a villamos-sínpályához. Kozma 1941-ben Ludwig Kozma néven jelentette meg *Das Neue Haus* című könyvét Zürichben, a Girsberger kiadónál, melyben a budai zsinagógáról is ír. „Kozmának az új budai ortodox zsinagógára készített terve (1928), bár végül nem valósult meg, nagy feltűnést keltett” – írja Soros Tivadar *Álarcban* című könyvében. A nyertes pályázat tervét a *Múlt és Jövő* folyóirat 1929. évi *Templom és iskola* című kiadványában Naményi Ernő művészettörténész ismertette.

KOZMA LAJOS A VÉSZKORSZAKBAN

Kozma Lajos 1940 utáni életének alakulásáról meglehetősen csekély információ érhető el. Amit tudunk róla, azt Soros Tivadar *Álarcban* című könyvében olvashatjuk:

„Új tervet eszeltünk ki.

Az ingatlan kezelőjeként jól ismertem egy Eskü téri ház alaprajzát. A házmasterben és családjában megbízhattam, hisz ők adták nekem az irataikat. A ház földszintjén, közvetlenül a légópince bejárata mellett volt egy apró, ablaktalan helyiség, ahol bútorokat tároltak. Ha ezt átépíteném, kényelmesen berendezett búvóhelyen várhatom ki a hitlerizmus közeli végét. A Duna-parti ház fekvése kitűnő, egy ugrás a Rudas fürdő, ahol a reggeli órákban úszhatom is. Így a napi testedzésemről sem kell lemondanom. Éjjel meg sétálhatok az elsötétített Duna-parton.

Csakhogy egyedül unalmas a pinceélet. Ha agglény volnék, kereshetném egy csinos, bájos hölgy társaságát is, ám házasemberként ezzel a lehetőséggel nem számolhattam.

Inkább Ozma Lajost, a híres építész és lakberendezőt választottam lakótársamul. Ozma széles

A Múlt és Jövő Kiadó *Templom és iskola* című kiadványa, 1929

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár

látóköri, olvasott, sokat látott ember volt, idősebb nálam. Már kopaszodott; tömött fekete bajszával, sárgás bőrével, mongolos vágású szemével jobban hasonlított kínai mandarinra, mint pesti zsidóra — vagy csak én láttam így. Jó barátságban voltunk a családjával is. Okos felesége, két bájos lánya volt. Ki tudja, miért, a két lány közül nekem a kisebbik, a kiszámíthatatlanul temperamentumos Zsuzsi tetszett jobban.

Egy ilyen nagy műveltségű ember társaságában, könyvekkel felszerelve nem is lesz nehéz kivárni a hitlerizmus bukását. Ellátásunkról a házmaster és a felesége gondoskodik majd. Három jó vendéglő is van a közelben: a nagy múltú Kriszt, meg a Bristol és a Carlton szállodák modern éttermei. Mindennap máshonnan hozathatjuk az ételt — így változatosabb, és nem is tűnik fel annyira.

Megbeszéltem a tervemet Lajossal, és ő mindenbe lelkesen beleegyezett. Rögtön megbíztam, hogy építésként tegye a lehető leginkább kényelmessé és biztonságossá a búvóhelyünket. Gondoskodjon a megfelelő szellőzéstől és világitásról, de arról is, hogy ne szűrődjön ki fény, ami elárulná, hogy a félreeső kamrában lakik valaki. A folyóvízről és a vécéről sem feledkeztünk meg. A házmaster szobájából elektromos vészjel mehetett a kamrába. Megjegyzés szerint minél nagyobb a baj, annál hosszabban bűg a riasztó. Veszély esetén pár pillanat alatt elérhetjük az óvóhelyet, ahol egy gombnyomással egy hatalmas vasajtó mögé zárkozhatunk. Az óvóhelyről egy másik utcára volt kijárás, itt is zárható vasajtóval. Amennyire előre lehet látni, itt nem kaphatnak el üldözők. Katonai szóhasználat: az elgondolás taktikai és stratégiai szempontból egyaránt tökéletesnek tűnt. Mindent kényelmesen ki-gondolhattunk, és a pénz ekkor nem játszott nagy szerepet. Tervünkön meglátszott, hogy gyerekkorunkban mindketten faltuk a Verne-könyveket.”

Soros Tivadar (Soros György és Pál édesapja)

visszaemlékezése alapján a vészkorszakot egy budai bunkerben együtt bujkálva élték túl. A két család közötti szoros barátság onnan eredeztethető, hogy Kozma Lajos a Soros család szomszédságában, a Lupa-sziget Platán sor 8. szám alatt építtette fel Bauhaus típusú nyaralóját. Nyaralószomszédok voltak. Ezt Soros Tivadar is megerősíti *Álarcban* című könyvében.

Kozmát 1946-ban az Iparművészeti Főiskola igazgatójának nevezték ki, majd 1948-ban megkapta a Köztársasági Érdemrend arany fokozatát. Utolsó megbízását, a Gyöngyösi és Nővér utca sarkára tervezett iskola épületét már csak halála után, 1949-ben fejezték be.

FORRÁSOK:

- Koós Judith: *Kozma Lajos munkássága*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975
 Gottdank Tibor: Tizenkét kőműves.
<http://www.mazsihisz.hu/index.php?scid=n10918>
Kozma Lajos emlékkiállítás prospektusa, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 1998
Kozma-Klasszik, a Budapesti Műhely és Kozma Lajos. Ismertető, Műcsarnok, Budapest, 2018
 Múlt és Jövő Kiadó: *Templom és iskola*. Budapest, 1929
 Soros Tivadar: *Álarcban, Náci világ Magyarországon*. Budapest, 2002
 dr. Nádai Pál: Zsidó érzés és magyar formák az új kassai zsinagógán. *Egyenlőség*, 1926. október. 12.
 Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

*Kőbányai János**Randolph L. Braham (1922–2018)*

Nem lehet azt mondani, hogy váratlanul ment el. Nemcsak az életkora okán – 95 évesen érte a halál New York-i otthonában –, hanem azért, mert tudatosan készült rá. Nem a saját élete lezárására és elrendezésére, hanem az életművére. (Ami, lehet, egy és ugyanaz.)

Utoljára 2017 szeptemberében találkoztam személyesen vele, amikor gondos levelezés után összehívta a kiadókat egy tanácskozássra, akik művei gondozásával foglalkoztak. Mérjük fel közösen: könyvei milyen mennyiségben raboskodnak a raktárakban, hogy – azt pontosan tudta, hogy utoljára jár Magyarországon – kiszabadítsa azokat onnan élő tudássá. Az volt a terve – hiszen a tudománya iránti jeges hátszél New Yorkig söpört –, hogy a hitközségnek kellene adományozni a könyveket, s bar micvákon és egyéb zsidó ünnepi alkalmakkor megajándékozni velük a zsidó fiatalokat, hogy bennük és velük hagyományozódjon tovább a holokauszt emléke. Mint közel negyvenéves ismeretségnünk során számtalanszor ellentmondva vitatkoztam vele: „Azok pontosan tudják, mi van a könyveiben, ha nem is olyan tudományos alapon, ahogy ő feldolgozta. Könyvnek könyvtárban a helye!” Olyan helyen, ahol esély van arra, hogy mindenki – elsősorban a nem zsidók, az elkövetők népe – hozzáférjen, ha akar. Hiszen ez az oly nehezen emészthető, mondhatni kegyetlen ismeretanyag a záloga a gyász munkának, s az azon alapuló megbékélésnek. Ez a szándék vezette őt, mint az erdélyi Désről bevonultatott egykori munkaszolgálatos túl-

Fotó: Kőbányai János

**Randolph L. Braham 2017 őszén Budapesten.
Amikor elkattintottam a fotót, éreztem: saját rövid,
s ezért hangsúlyos idejére mutat**

élőt, s mint neves amerikai tudóst (magánleveleit is legtöbbször angolul írta, tudományt pedig kizárólag), s jómagamat is, mint folyóiratszerkesztőt és kiadót. (A nálunk megjelent cikkeit *A holokauszt Tinnódija* címen [Heller Ágnes nevezte el így róla írott esszéjében] gyűjtöttük egybe.) Én ennél egy kicsit többet tudtam a terepen – Magyarországon, „a holokauszt földjén” – élve: nevezetesen, hogy az ő tudásanyagával szembesülni elsősorban nem a

(Folytatás a 140. oldalon)